

חג הפסח

מעמד היום

אמר חג הפסח הזה ולא חג המצות: הפסח קרב ב"ד בניסן ואילו החיוב במצה מתחיל רק מליל ט"ו, כנאמר בפרשת אמור בויקרא כג, ה-ט: 'בחדש הראשון בארבעה עשר לחדש בין הערבים – פסח לד', 'ובחמשה עשר יום לחדש הזה – חג המצות'. ויש לעיין אם אמר בתפילתו חג הפסח יוצא יד"ח, שכן חג אחר הוא. התוס' בר"ה בדף יג. בד"ה 'דאקריבו עומר' הביאו משמיה דהאבן עזרא שממחרת הפסח הינו ט"ו בניסן, שהוא מחרת שחיטת הפסח הנשחט ב"ד, כדכתיב בפרשת מסעי 'ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה' וזה היה בט"ו. הרי שאלו מועדים שונים. אולם התוס' רי"ד בפסחים צט: כתב שהתנא לא נמנע מלקרא לחג המצות – פסח (ערבי פסחים, העובר לפני התיבה ביו"ט הראשון של פסח, איזה עיסה יוצא יד"ח מצוות מצה בפסח), משום שכן נקרא החג ביהושע ה, יא 'ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות', למרות שאירי אחר חג המצות ויום הנף.

שביעי של פסח אקרי עצרת: נאמר בפסוק בדברים טז, ה כינתה את יום זה בשם עצרת: 'ששת ימים תאכל מצות, וביום השביעי עצרת לד' אלקיך'. הרי דיום זה אקרי עצרת. מלבדו נקרא גם יום שמיני של סוכות בשם עצרת בפרשת פנחס בכמדבר כט, לה. וצ"ב שם חג זה. וכן עוד יל"ע מדוע רבנן קראו לשבועות בשם עצרת, הגם שבתורה לא נזכר שם זה לחג שבועות. הספורנו בויקרא כג, לו באר שלשון עצירה אינו מורה על שביטה ממלאכה בלבד, אלא על כינוס במקום הקודש לעבוד את השם בתורה, תפילה ועבודה. ובאחרון של סוכות אחר ששלמו ימי השמחה, נקבע יום זה שיעצרו במקומות הקודש ותהיה שמחתו שמחה של תורה ומעשים טובים. וכן בשביעי של פסח נעצרו ישראל עם משה יחדיו לשורר שירת הים, וקדשו יום זה למרות שלא היה בו תשועה לישראל. וגם שבועות היה ראוי שיקרא בתורה בשם זה, אלא שקלקלו ישראל את עצירתם ויתנצלו את עדים בחורב.

והאבן עזרא שם כתב כי לשון עצרת מתייחס על יום שהוא בטל מכל עסקי העולם. והנצי"ב בהעמק דבר בדברים טז, ה באר שיום שמביא בו קרבן, ופנוי ביום זה להתבונן בתכליתו נקרא עצרת. ולדבריהם לא ביטול המלאכה לבדו מקנה שם זה.

ובחזון יחזקאל על התוספתא בערכין א, ד באר כי שם עצרת נאמר על מועד שאין בו מצווה נוספת מלבד איסור מלאכה, וביום הראשון של פסח וסוכות מחוייבין במצוות נוספות כאכילת הפסח ומצה, נטילת לולב וישיבה בסוכה, לכן לא נקראים ימים אלו בשם זה. רק יום אחרון של מועדים אלו שאין בו מצווה נקרא בשם עצרת, כלומר עצור הוא ממלאכה. וכמו"כ בחג שבועות מחוייבין במצוות שתי הלחם ונקרא ע"כ שם החג – חג הביכורים, אולם אחר החורבן שאין בידינו מצווה ביום זה קראוהו רבנן בשם עצרת, על שם איסור המלאכה שנוהג בו. ראה בגמ' בר"ה בדף ו:

שאמרה 'כל היכא דתני פסח – תני עצרת'. ובאר רש"י בד"ה 'כל היכא דקתני פסח', וביתר באור ברש"י במסכת תמורה יח: בד"ה 'ואידך': 'כל היכא דתני פסח ובעי לאדכורי מידי בעצרת, תני עצרת ולא קרי ליה חג. אבל אי הוה מדכר לפסח בלשון חג המצות, הוה תני לעצרת בלשון חג'. כלומר, כאשר נוקטים לשון 'פסח' ולא לשון התורה 'חג המצות', אזי קורא לחג שבועות לשון רבנן 'עצרת' ולא בשמו המכונה בתורה 'שבועות' או הביכורים'.

ליל שימורים: הגמ' בר"ה יא: מביאה את דעת ר' יהושע שס"ל כי בניסן נגאלו, ומקורו מהנאמר ליל שימורים, לילה המשומר לכך מששת ימי בראשית. ואידך ס"ל, לילה המשומר מן המזיקין. וכן הביאה הגמ' בפסחים קט: שלילה זה משומר מהמזיקין ואין סכנה בשתיית 'זוגות' (אף שביזמא כ. נאמר שיש רשות לשט"ן לאסטוני שס"ד יום בשנה מלבד יוה"כ). הרשב"ם בשמות יב, מב באר את המילה שימורים מלשון 'המתנה', כמו 'ואביו שמר את הדבר', שמצפים ומחכים ללילה זה לחוג אותו כהלכתו.

הרמב"ן בשמות שם דייק בלשון הפסוק 'ליל שמורים הוא לד' להוציאם מארץ מצרים, הוא הלילה הזה לד' שמורים לכל בני ישראל', שמשמעותו שהלילה שהיה שמור לשם היציאה ממצרים, הוא לה', כלומר מקודש לשמו, שמורים לכל בני ישראל לדורותם, שישמרו אותו לעבוד בו לפניו באכילת הפסח וזכירת הנסים, ולתת הלל והודאה לשמו. וא"כ שמורים הוא מלשון לשמור ולקיים כמו 'ושמרת את החקה הזאת', 'שמור את חודש האביב', שיש לשמור את חוקות ומצוות הלילה. האבן עזרא שם באר בתחילה שבעבור שד' שמרם ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף, צוה שהיה זה הלילה שמורים לכל בני ישראל לדורותם. ובבאור השני כתב: 'ויש מפרשים אותו כטעם שומרי החומות, שלא ישנו רק יודו ויספרו גבורות השם בצאתם ממצרים'.

הסדר בלילה זה: הרמב"ם בהל' חו"מ ה, א כתב: 'סדר עשיית מצוות אלו בליל חמשה עשר כך הוא'. הרי שיש סדר למצוות הלילה. ובהררי קדם סי' עח הביא שהתוס' בדף ק. בד"ה 'יר' יוסי' חולקים ע"כ, שכן אפשרו לשנות מהסדר הנהוג, ולהקדים את כוס ברהמ"ז 'ואחריו כוס של קידוש וירקות, ואחריו כוס שלישי למה נשתנה, ואחריו מרור, והלל'. ואמנם התוס' רי"ד בדף קב. חלקו על דברי תוס' אלו והצריכו לאכול כזית באחרונה, אך לא הצריכו לקיים את הסדר הידוע בדווקא.

יש לבאר ביסוד מחלוקתן, שנחלקו אם יש לסדר זה חשיבות עצמית, או סדר זה הינו תולדה של פרטי הלכה שונים בלילה זה שיצרו סדר מסויים, כמו הסדר של 'יקנה"ד', שאינו בעל חשיבות עצמית, אלא דיני הקדמות בברכות יצרו סדר זה. בשיטת הרמב"ם י"ל כי הקדמת הכרפס ליחץ וכדו' הינה בעלת חשיבות עצמית, ויש א"כ להתבונן במשמעות הקדמות אלו. ברם לשיטת התוס' הקדימו את המגיד בכדי שיאמר על המצה וכדו', ודינים הלכתיים קבעו ויצרו סדר זה, ואינה תקנה העומדת בפני עצמה.

דין שמחת החג בליל הסדר

שמחת יו"ט בליל הסדר: הגמ' בדף קח: אומרת: 'שתאן חי יצא, אמר רבא ידי יין יצא ידי חירות לא יצא. שתאן בבת אחת רב אמר ידי יין יצא ידי ארבעה כוסות לא יצא'. ובארו הרשב"ם והתוס' בד"ה 'ידי יין יצא' שיצא הכוונה למצוות שמחת יו"ט. וקשה מהגמ' בפסחים עא. שהביאה ברייתא: 'והיית אך שמח... אתה אומר לרבות לילי יום טוב האחרון או אינו אלא לרבות לילי יום טוב הראשון, ת"ל אך חלק'. הרי בפירושו התמעט לילה ראשון משמחה, וכיצד כתבו כי מקיים ביין דין שמחה. אכן השאג"א בסי' סח הוכיח מכך שמחוייב בלילה זה בשמחה מדרבנן.

הרמב"ם בהל' יו"ט ו, יז כתב שיש דין שמחה בשבעת ימי הפסח ובשמונת ימי החג. הרי שסתם ולא מיעט לילה ראשון משמחה. לשאג"א י"ל שהוא מדרבנן, אולם מהרי"ף בברכות דף י. מדפי הרי"ף עולה שישנו חיוב מדאו'.

בשו"ת מנחת ברוך סי' עט וכן בכתבי הגר"ח סי' סח בדין שמחה בחג בארו כי מה שממעטין לילה ראשון הוא משמחת שלמים, שכן שלמי שמחה צריכים לזבוח בזמן שמחה, וע"כ אין בלילה זה שלמים. אך משאר חיובי שמחה לא ממעטינן בלילה זה, שאין סברא לחלק לילה זה מכל לילות החג. ובכך יש לישב את הרמב"ם שכיון שלילה הראשון התמעט רק משלמי שמחה ולא משאר חיובי שמחת המועדים, לא מיעטו משמחה. וע"כ סובר הרמב"ם בהל' חגיגה ב, יא-יב שיכול לקיים מצוות שמחה גם בנשחט ערב החג ולא נזבח בשעת שמחה. וכ"כ העמק ברכה בדין שמחת יו"ט א משמיה דהגר"ח.

המג"א בסי' תקמו סק"ד אסר לעשות סעודת נשואין בלילה הראשון מפאת הדרשה ושמחת בחגך ולא באשתך, הרי שהבין שהוא איסור דאו'. והעמודי אור בסי' לג הקשה עליו שהב"י כתב שם שמותרת סעודת נישואין בלילה זה דמילי דרבנן הוא, הרי שדין שמחת לילה זה הוא מדרבנן. וצ"ל כי גם המג"א לא אמר שיש דין שמחה בלילה זה לעניין קרבן שמחה, אלא שלילה זה לא גרע משאר דיני שמחה שמחוייב בהם מדאו', וע"כ מחוייב בסעודה בלילה זה מדין שמחה ולא יכול לערב שמחה אחרת בו. ראייה נוספת שיש דין שמחה בלילה זה, הביא המשנת יעב"ץ בסי' מ מתוס' בכתובות מז. שכתבו שאין דין שמחה בזמן תוספת יו"ט, מכלל שבלילה יש דין שמחה.